

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.70.63.052](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.70.63.052)

Жамашова А.Т.

ЭСЕПТИК САН АТООЧТОРДУН МАКАЛДАРДАГЫ
ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫК МААНИСИ

Жамашова А.Т.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ В ПОСЛОВИЦАХ

A. Zhamashova

LEXICO-SEMANTIC MEANING OF QUANTITATIVE
NUMERALS IN PROVERBS

УДК: 811.512.154. (572.2) (043.3)

Бул макалада макалдарда колдонулган эсептик сан атоочтордун лексика-семантикалык топтору берилди. Эсептик сан атоочтордун морфологиялык жана синтаксистик жол менен жасалышы сан атоочтордун ичинен сандар өзүлөрү эсебин, санын билдирген сөздөр дайыма ыкташуу байланышы аркылуу байланышып турганын көрбүз. Эсептик сан атоочтор морфологиялык жактан уңгу сөздөр болуп эсептелет. Анда куранды мүчөлөр жок болгондуктан, жөнөкөй эсептик сандар аз санда кездешет. Эсептик сандар сан атоочтун башка түрлөрүн уюштурууда база болуп кызмат кылат. Сан атоочтордун ичинен эсептик сандар өз маанисинде таандык, көптүк, жак мүчөлөр менен өзгөрбөйт, бирок эсептик санда жөнөкмө мүчөлөрү менен өзгөрүү ыңгайлуу келип, заттык мааниде колдонулат. Эсептик сандардын өнүгүшүндө бирдик, ондук, жүздүк, миңдик сандарды билгизген сан атоочтор көптүк санды билгизип турат, бирок көптүк мүчөнү кабыл албайт. Макалдарда эсептик сан атоочтор көптүк санда кездешет. Макалдардын тутумундагы сан атоочтор бир бүтүндүктү түзүп, өзүнчө талданыш мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон, өзгөчө карала туран кичи жанрдагы фольклордук чыгармаларды түзөт жана текст болуп саналаары тууралуу мисалдар менен талданып берилди.

Негизги сөздөр: макал-лакаптар, сан атооч, фольклордук, риторика, лингвистика, субстантивдешкен, сандык маани, эсептик сан атооч, жөнөкмө.

В данной статье представлены лексико-семантические группы количественных числительных, употребляемых в пословицах. В количественных числительных, образованных морфологическим и синтаксическим путями слова обозначающие число, порядок всегда сочетаются способом примыкания. С морфологической точки зрения, количественные числительные являются корневыми словами. Так как в них отсутствуют словообразующие окончания, простые количественные числительные встречаются редко. Количественные числительные служат базой, основой для образования других видов числительных. Среди числительных количественные числительные не изменяются по притяжательным, множественным, личным окончаниями, но количественным числительным свойственно склоняться по падежам, и используются в качестве существительных. В развитии количественных числительных числительные, обозначающие единицы, десятки, сотни, тысячи показывают множественное число, при этом не принимают окончания множества. В статье количественные числительные встречаются во множественном числе. Числительные в данной статье составляют одно целое, и имеют возможности для отдельного рассмотрения, составляют фольклорные произведения малого жанра, требующего особого рассмотрения, также на примерах были уточнены, что они являются отдельным текстом.

Ключевые слова: пословицы, имена числительные, фольклор, риторика, лингвистика, субстантивные, количественное значение, количественные числительные, падеж.

This article presents the lexical-semantic groups of countable nouns used in proverbs. Morphological and syntactic formation of countables shows that among the numerals, the numbers themselves are always connected through the relationship of the words that denote the county and quality. Countables are morphologically root words. Since there are no additional endings, simple numbers are found in small amount. Countables serve as a base for organizing other types of numerals. Among the numerals, countables are not changed into the first, second and the third person plural forms, but it is convenient to change it with the case forming and is used as the substitution. In the development of numbers, the numerals indicating units, tens, hundreds, and thousands express the plural, but do not accept the plural form. In proverbs countable nouns are often express plural form. Numerals used in the proverbs have the possibility of separate analysis, and these features are analyzed in this paper with examples of a special folklore sub-genres, and considered as texts examples are given, too.

Key words: proverbs, numerals, folklore, rhetoric, linguistics, substantive, qualitative meaning, countables, case.

Макал-лакаптарда сан атооч кеңири колдонулат. Алар функционалдык конструктивдик жактан өтө ар түрдүү, көп тармактуу, педагогикалык, жанрдык, эстетикалык, кептик табияты жалпыланып берилип келет.

Сан атоочтук макалдар билим таркатуучулук, ойду көркөмдөп берүүчү жана башка касиеттерин ырааттуу түрдө интеллектуалдык, этикалык, эстетикалык, риторикалык жактан өнүктүрүп тарбиялоодо колдонсок болот. Сан атоочтук макалдардын тилдеги морфологиялык, синтаксистик, лингвистикалык кызматына көңүл буруп көрөлү.

Макалдардын тутумундагы сан атоочтор бир бүтүндүктү түзүп, өзүнчө талданыш мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон, өзгөчө карала туран кичи жанрдагы фольклордук чыгармаларды түзөт жана текст болуп саналат.

Макал-лакаптарда жанрдык же лингвистикалык жактан гана сыпаттала турган ошондой эле аалам таануучулук, чындыкты чагылдырып түшүндүрүүчүлүк, элдик билим менен тажрыйбаны жыйнап таркатуучулук, муундан-муунга берүүчүлүк касиеттери камтылган. Ушунун өзү эле макалдардын коомдук эс тутумду өнүктүрүүнүн, этикалык жана эстетикалык

көз караштарды калыптандырууну, ишенимдүү, негиздүү, көрктүү сүйлөөнүн салмактуу каражаты катары аныктоого негиз болот. Сан атоочтор катышкан макалдарды педогогикалык максатта пайдалана билүү, элдик педагогика менен тыгыз байланышта кароо актуалдуу болуп келет.

Сан атоочтор жаңы сөздөрдүн жасалышына база болушса да (ондук, үчүлүк, жетилик, жетиген, кырк аяк, тогуз кат, беш атар ж.б.) башка сөз түркүмдөрү сыяктанып (ат атоочтон) өзү бөлөк сөздөрдөн жасалбайт. Сан атоочтор да, сын атооч, атоочтук сыяктанып, субстантивдешет, заттык мааниде колдонулат.

Сан атоочтор субстантивдешкенде, ойду кыскараак берүү үчүн, өзүнөн кийинки аныкталып турган зат атооч түшүрүлүп айтылат да, анын заттык мааниси аны аныктап турган сан атоочко өтөт. Эгерде аныкталгычка уланган мүчөсү (жөндөмө, таандык, көптүк уланды) болсо, ал субстантивдешкен сан атоочко барып жалганып, түшүп калган аныкталгычтын башта грамматикалык кандай формада экендигин көрсөтүп турат. Түшүрүлүп айтылган аныкталгыч кайсы сөз экендиги сүйлөмдүн маанисинен эле белгилүү болуп турат. Сан атоочтор субстантивдешкенде бир эле мезгилде заттык да, сандык маанини туюндурат. Мисалы: *Билеги күчтүү бирди жыгат, билими күчтүү миңди жыгат. Эмгек кылсаң бешти жейсиң, эмгексиз үчтүкүн жейт.*

Айрым учурда сан атоочтон кийинки аныкталып турган зат атооч түшүрүлүп да, анын заттык мааниси аны аныктап турган сан атоочко өтөт.

Билеги күчтүү *бирди* жыгат, билими күчтүү *миңди* жыгат. (макал)

Он отузга берди, отуз Жалманбетке берди.

Сан атоочтор субстантивдешкенде бир эле мезгилде заттык да, сандык да маанини туюндурат. Ушул жерден айта кетүүчү нерсе бул сан атооч сөздөргө сан категориясынын мүнөздүү эместиги. Сандык түшүнүк, көптүк идея сан атоочтордун семантикасынан эле билинип турат.

Сан атоочтордун ичинен эсептик сандар өз маанисинде таандык, көптүк, жак мүчөлөр менен өзгөрбөйт. Бирок эсептик сан атооч да субстантивдешет.

Эсептик сан атоочтордун ичинен “бир” деген сан атооч ар түрдүү колдонула берет. Бизге анын негизги кайсы учурда заттык мааниде колдонулат берет. Негизинен сан атоочторго таандык категория мүнөздүү эмес. Бирок кээде “бир” сан атоочуна таандык мүчө жалганса, ал нагыз сандык маанидеги сан атооч эмес, затташкан сан атооч болуп эсептелет. Мисалы:

Бир тентек болсо, бири жөнтөк боло (макал). Ошондой эле кээде “бир” сан атоочу кош айтылып, аягына таандык, жөндөмө мүчө уланса, ал анда сандык маанисинен алыстап, субстантивдешкен, затташкан маани берүү менен эки нерсенин кыймыл-аракети, таасири сөз өз ара бири-бирине багытталганын

көрсөтөт. Мисалы: *Бирөөнүн өрдөгүн жесең, канжыгасына каз байла* (макал).

Эсептик сан атоочтордун өзүнө тиешелүү мүчөсү жок. Ошондуктан башка сан атоочтордун мүчөсү уланбаган сөздөрдүн баары эсептик сан катары каралат. (С.Давлетов, К.Кудайбергенов. Азыркы кыргыз тили. морфология. Ф.1980.). Сүйлөм ичинде ошолорду (затты, кыймыл-аракетти) туюндурган сөздөргө багыныңкы абалда колдонулуп, алар менен ыкташуу аркылуу тутумдашат. Мындай учурда эсептик сандын мааниси конкреттешип, кимге? эмнеге? кайсы кыймыл-аракетке тиешелүү экендиги багындыруучу зат атоочтордон, этиштен билинип турат.

1. Качса да бир ат олжом бар, кууса да **бир** ат олжом бар.

2. Кызынан да төшөгү, **кырк** найзалуу үй биздики.

3. **Эки** текем **бир** букача жок бекен.

4. **Алты** саны аманда, жер караган оңорбу?

Эсептик сан атоочтор сүйлөмдө аныктоочтун (зат атооч менен айкашып), кээде бышыктоочтун (этиш менен айкашып) милдетин аткарат. Эсептик сан заттардан, кыймыл-аракеттен өзүнчө бөлүнүп, алар менен айкашып (алардын белгиси катары колдонулбайт) да келет. Мындай учурда маани жактан абстрактуу болуп, тек гана эсептик түшүнүктүн аттарын билгизет; заттык маанини да өз кучагына камтыйт. Натыйжада жөндөмөлөр менен жөндөлүү касиетине жетишет: *бир, бирдин, бирге, бирди, бирден* ж.б.

Мисалы: Жүзгө чейин “жасоо” дейт, миңге чейин “кол” дейт.

Миңден ашыгын “кошуу” дейт.

“Бирөөнүн өрдөгүн жесең канжыгасына каз байла”, “Жүздөн бирди, миңден - онду танда”, “Жүздөн күлүк, миңден тулпар” “Миңге, жүзгө, бирөөнүн, бирди, жүздөн, миңден, онду” деген эсептик сан атооч жөндөмөдө турат. Илик, барыш, табыш, чыгыш, жатыш жөндөмөлөрдө турат. Демек, эсептик санда жөндөмө мүчөлөрү менен өзгөрүү ыңгайлуу келет. Эсептик сан атоочтор заттык мааниде колдонулат. Эсептик сандардын өнүгүшүндө бирдик, ондук, жүздүк, миңдик сандарды билгизген сан атоочтор көптүк санда турат бирок, көптүк мүчөнү кабыл албайт. Мисалы: “Бирдики – миңге, миндики - бирге” **миңге, бирге** деген эсептик сандар барыш жөндөмөдө турат, бирок “**бирдики, миндики**” деген 2-жактын жекелик гана өзгөрөт, 1-3-жак таандыкка өзгөрбөйт.

Эсептик сан атоочтор көптүк санда өзгөрбөйт. Бирок сөздөр эсептик сан атооч ээлик милдет аткаrsa, көптүк санда колдонулушу мүмкүн. Мисалы: “Миңдики – бирге” болсо, жак категориясы эсептик сан атоочтор үчүн мүнөздүү эмес.

Эсептик сан атоочтор башка сөздөрдүн жасалышына база боло алат. Эсептик сан атоочтор абстрактуу сандык түшүнүктөрдүн атын же кандайдыр бир заттын санын билдирет. Мисалы: “*Жылкычынын бир*

көргөнүн хан көрбөйт, **бир** көргөнүн ит көрбөйт”. Зат атоочтор менен айкашканда, алардын саны көрсөтүлүп, эсептик сандын абстрактуу мааниси такталып, конкреттештирилет да, эмнени билгизгендиги ачык көрүнөт.

Эсептик сан атоочтор жөнөкөй сандан гана эмес, татаал сандык түшүнүктөрдү атоо үчүн да колдонулат. Татаал сан атоочтор тилибиздеги негизги жыйырма эки сандын бири – бирине айкашып айтылышы менен түзүлөт; *он бир, он беш, отуз үч, сексен беш, эки жүз элүү беш, алты жүз сексен тогуз, эки миң тогуз жүз токсон тогуз* ж.б.

Эсептик сан атоочтордун жогорку негизги маанисинен башка дагы төмөнкүдөй кошумча маанилерде колдонулат.:

1. Цифранын атын билдирет. Ошондой эле макалдарда дагы мааниси бар.

Мисалы: “*Үйдө жүргөн бир чоро, жоого чыкса миң чоро*”. “*Эки тизгин, бир чылбыр, эптүү киши колунда*.” “*Жүз жолу айткандан, бир жолу көргөн артык*” ж.б.

2. Бешке чейинки эсептик сандар мектеп программасында окуучулардын билимине коюлуучу баанын маанисинде да колдонулат. Мисалы; Айгерим кыргыз тилден “беш” алды.

3. Кээ бир эсептик сандар айрым учурда өзүнүн конкреттүү сандык маанисинде колдонулбастан, “*көп, “аз”, “өтө”, “бир нече” деген сыяктуу жалпы түшүнүктү билдирип калат*.” “*Миң уккандан, бир көргөн*”, “*Көп түкүрсө, көл болот*”, “*Көптүн көзү көрөч*”, “*Койчу көп болсо, кой өлөт*”, “*көпкө ыраазы болбогон, аздан куру калат*”, “*Көп бергенден аз берген, кечиктеирбей бат берген*”, “*Көп суур ийин казбайт, ийин казса кенен казбайт*”, “*Көп бергендин көөнү билет, аз бергендин өзү билет*”.

4. Адамдын жашын айтууда кээде татаал сандын составындагы ондук сан илик жөндөмдө, андан кийин бирдик сан айтылат. Ал эми макалдарда бул колдонулбайт. Мисалы: *Сексендин сегизиндемин*. Башка түрк тилдериндегидей эле, кыргыз тилинде да эсептик сан атоочтордун ичинен “**бир**” деген сан атооч ар түрдүү мааниде колдонулат. Макалдарда да “**бир**” деген сан атооч ар түрдүү мааниде көп колдонулат.

1. Эрте турган катындын бир иши артык.

2. Көөмүр өчүрүп көө болгон, бир токойго ээ болот.

3. Өлүм менен үмүт тең талаш, бири адамды коркутат, *Бири ар-намысын курчутат*.

4. Бир жерде чеки иш кылган, ар жерде кепке кемтик кылат.

5. Бир жерде чеки иш кылган, ар жерде кепке кемтик.

6. Бир колуңду ачсаң, бир колуңду жум.

7. Бир конгон конок кут, эки конгон жут, үч конгон конок курут.

8. Бир агарган сакалын, кайтадан чыгып карар-бас.

9. Бир күнү уруш болгон үйдөн, кырк күнү береке кетет.

10. Бир жамандык, бир жакшы, эгиз болуп бир келет.

11. Бир караңгы бир жарык, түндөн кийин күн келет.

12. Бир бээнин эки эмчеги, бири кетсе экинчинин сүтү жок.

13. Бири кетсе, экинчинин күчү жок.

14. Бир ит көрүп үрөт, бир ит көрбөй үрөт.

2. Затты, мезгилди, так, ачык эмес, жалпы жонунан болжолдуу көрсөтөт; “*кандайдыр бир*”, “*белгисиз бир*” деген мааниде колдонулат.

1. Бир күндө эки шашкени көрбөйсүн.

2. Бир тамчы суу кумурскага дарыя.

3. Бирди жеп уятың чыкканча, миңди жеп атың чыксын.

4. Адамдын бири тенткек, бири жөнтөк.

5. Бир сөз ырбай берсе баш жарат, тамчы тама берсе, таш жарат.

6. Бир жерде чеки иш кылган, ар жерде кепке кемтик.

7. Бир тыйын берип ырдата албай, миң тыйын берип койдура албайт.

8. Бир уруудан бир жинди.

3. Өзүнөн кийинки сөзгө күчөтүү маанисин берип, аны өзгөчө белгилеп көрсөтөт. Макал-лакаптарда күчөтүү маанисинде сейрек колдонулат. *Кара жерге кар жааса, карды көргөн бир мурад* (макал).

Ал эми жөнөкөй сүйлөмдөрдө көп колдонулат. Мисалы: Айран ичпесе да, тек ушул отуруштун өзү Маматка бир сонун көрүнөт. (К.К.). Токойдон кыргоол, тоодон кекилик уулап, бир кумардан чыгалы (Т.С.). Ал ушундай бир кызык киши.

4. Кыймыл-аракеттин кимге, каякка багытталганын бөлүп, ажыратып, ирети менен көрсөтөт. Макалдарда ирети менен колдонулат. Мисалы:

1. Эки аяктуудан бажа таттуу, төрт аяктуудан бото таттуу.

2. Он күндүк ашың болгончо, бир күндүк ишин болсун.

3. Өлүм менен үмүт тең тайлаш, бири адамды коркутат, бири ар-намысын курчутат.

4. Биринчи байлык – ден соолук, экинчи байлык – ак жоолук, үчүнчү байлык – кырк соолук.

Эсептик сандар өзүлөрү эсебин, санын билдирген сөздөр менен дайыма ыкташуу байланышы аркылуу байланышат. Эсептик сан атоочтор заттын эсебин, санын билдирген сөздөр менен айкашып келген учурда, сан атооч сөздөрдүн лексикалык маанилери конкреттүү мүнөзгө айланат.

Эсептик сан атоочтор морфологиялык жактан унгу сөздөр болуп эсептелет. Аларда курандылар жок.

Жөнөкөй эсептик сандар аз эле санда кездешет. Эсептик сандар сан атоочтун башка түрлөрүн уюштурууда база болуп кызмат кылат. Алар: *бир, эки, үч, төрт, алты, жети, сегиз, тогуз, он, жыйырма, отуз, кырк, элүү, алтымыш, жетимиш, жүз, миң, түмөн*. Булардан тышкары *жарты, жарым, сыңары, эгиз, жуп, кош, жалкы* деген сөздөр да жөнөкөй сан атоочтор [1].

Башка бардык эсептик сан атоочтор – татаал сан атоочтор: он бир, он эки, отуз беш, сексен, токсон, бир жүз элүү үч, эки миң тогуз жүз алтымыш беш ж.б.

Эсептик сан атоочтор затташууга жөндөмдүү болот. Сүйлөмдө дайым эле сан атоочторду алардын аныкталгычтары менен кошо айта бербейбиз. Ошол учурларда, башкача айтканда, эсептик сан атоочтордун өзү эле айтылып, аныкталгыч сөзү көмүскөдө калган учурларда, сан атоочтор заттык касиеттерге ээ болушат. Көмүскөдө калган заттын, буюмдун же кандайдыр башка түшүнүктүн грамматикалык белгилерин өзүнө кабыл алат да затташып кетип, өзгөрүүгө дуушар болот. Мисалы: *Бириң – кыздын нурдуусу, бириң – кыздын сулуусу. Жетинин бири – кыдыр* (макал).

Эсептик сандар затташып, жөндөмө категориясы боюнча өзгөргөндө, жөнөкөй жөндөлүш формасын кабыл алат. Мисалы:

А. ким? эмне? беш, отуз үч, токсон алты.

И. кимдин? эмненин? бештин, отуз үчтүн, токсон алтынын.

Б. кимге? эмнеге? бешке, отуз үчкө, токсон алтыга.

Т. кимди? эмнени? бешти, отуз үчтү, токсон алтыны.

Ж. кимде? эмнеде? беште, отуз үчтө, токсон алтыда.

Ч. кимден? эмнеден? Бештен, отуз үчтөн, токсон алтыдан.

Кээде затташып кеткен эсептик сандын өзү да үч жактын бирине таандык болуп айтыла берет. Мисалы: *Кырк элең, бириң келдиң* (жомок). *Ондун бири болуп мен да Москвага жөнөп калдым*.

Эсептик сан атоочтор таандык сан атоочтор менен келип затташканда жөндөлүштүн татаал түрүн кабыл алат. Мисалы:

А. ким? эмне? бирим, үчүн, отуз алты.

И. кимдин? эмненин? биримдин, үчүнүн (-дүн), отуз алтысынын.

Б. кимге? эмнеге? бириме, үчүнө, отуз алтысына

Т. кимди? эмнени? биримди, үчүнү (-дү), отуз алтысын.

Ж. кимде? эмнеде? биримде, үчүндө, отуз алтысында.

Ч. кимден? эмнеден? биримден (-ен), үчүнөн (-дөн), отуз алтысынан.

Эсептик сандар затташып кетип, адамзаттык зат атооч маанисинде болсо, жак категориясы боюнча да өзгөрө берет. Жак мүчөлөр менен эсептик сан атооч-

тордун өзгөрүшү бирдей эмес. Тагыраак айтканда, жекелик санда анча өзгөрбөйт да (*үчмүн, бешсиң*, деп айтылбайт), көптүк санда анча өзгөрбөйт да (*үчмүн, бешсиң* деп айтылбайт), көптүк санда эсептик сандар жак боюнча өзгөрүп айтылууга жөндөмдүү болот. Мисалы: *Бир курста кырк алтыбыз. Силер он төртсүңөр*.

Азыркы кыргыз тилинде эсептик сан атоочтордун бардыгы эле бирдей колдонушка ээ эмес. **Бир** деген сан атооч ар кандай кырдаалдарга жараша ар кандай маанилерге эгедер боло берет. Ал төмөнкүдөй маанилерде колдонулат.

а) Зат атоочтор менен айкашып келип, алардын санын, эсебин билдирет: М: **Бир** *кишиге бир* **киши** *аздык кылдырбайт. Жаман атка миң* **камчы**, *жакашы атка бир* **камчы** (макал).

б) **Бала, киши, күнү** деген сыяктуу сөздөр менен айкашып келип, санды эмес абстрактуулук маанисин билдирет. Мисалы: *Илгери-илгери, бир бала болуптур* (жомок). *Бир кишиге бир киши азды кылдырбайт* (макал), (биерде *бир киши* деген чоочун бирөө дегенди билдирет). *Экөөбүз бүгүн бир иш кылабыз* (иштин саны эмес, абстрактуулугун билдирет).

в) **Жолу, ирети, мерте** деген сыяктуу сөздөр менен айкашып келип, мезгилдик саноо маанилерин билдирет. Мисалы: **Бир жолу** *саткан киши*, *миң ирет сатат* (макал).

г) Бир сан атоочунун жатыш жөндөмөдө формасы кээде мезгилдик маанисин билдирет. Мисалы: **Бирде** *жигит төө минет, бирде* *жигит жөө жүрөт* (макал).

д) Этиш сөздөр менен айкашып келип, абстрактуулук маани берип, кыймыл-аракеттин кыска мөөнөттүүлүгүн билдирет. Мисалы: *Таңдын атканын ошондо бир билдик* (К. Юдахин). *Эрте турган эркектин бир ырыскысы артык* (макал).

е) Кээ бир учурларда **бир** деген эсептик сандын ордуна жалгыз, жалкы, жеке, сыңар деген сөздөр колдонулат. Мисалы: **Жалгыз** *дарак токой болбойт, жалгыз* *өгуз кош болбойт* (макал). **Жалгыз** *кылбай түгөйлүү бол, жарты болбой бүтүн болду* (лакап).

Эсептик сан атооч сөздөр, алардын татаал формаларын эске албаганда, саналуу гана кездешет. Бирдик сандын аталышы тектеш түрк тилдеринде бардыгында бирдей, айрым тилдерде гана тыбыштык өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Азыркы кыргыз тилиндеги аталыштар негизинен байыркы түрк уңгуларын сактайт [1].

Эсептик санда көптүк санда айтылбайт. Анткени бирден башка сан атоочтордун бардыгы көп экендигин, же өзлөрүнүн аныкталгычтарынын эсебинин көп экендигин сандык конкреттүүлүк менен билдирет.

Эсептик сан атоочторго көптүк сандын **-лар** мүчөсүнүн жалгана бериши мүмкүн. Бирок мындай учурда алар көптүк санды эмес, божомол, чамалоо маанилерин билдирет: *Мен көргөндө, Алтынай*

Сулайманованын чачына ак кирип, толмоч тартып, элүүлөргө таяп калган киши экен (Ч.Айтматов).

Жак категориясы да эсептик сан атоочтор үчүн мүнөздүү эмес. Сан атоочтор мааниси жагынан бир нечеге бөлүнөрүн билебиз, алар ар кандай нерселерге карата салыштыруу, кубаттоо, эргитүү маанисинде колдонулат. Мисалы: “Бирди билген билик, миңди билген тирик” деген эле макалды ала турган болсок, *бир* деген *жалгыз бир* гана, ал эми *миңди* билген деген саны эле айтып тургандай бирден-миң дегенди билдирип жатат. Макалдын мааниси зор, тамыры тереңде. Аны андап түшүнүү ар бир адамдын эле колунан келе бербейт. Макалды сөзгө чебер, акылдуу, билимдүү гана адамдар кеңири колдоно алат. Макалдарды сүйлөп жаткан сөздү таамай жеткире берүү үчүн көркөм сөз катары колдонуш келебиз.

Адабияттар:

1. Абдувалиев И. Азыркы кыргыз тили. - Б., 2008.
2. Абдулатов А. Парамиялардын когнитивдик-педагогикалык максатта сыпаттоонун айрым проблемалары. -Ош, 2006.
3. Асаналиев Ү. Сөз-сөөлөт. - Б., 1999.
4. Ахматов Т.К., Мукамбаев Ж. Азыркы кыргыз тили. - Ф., 1978.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М., 1986.
6. Гапаров С. Кыргыз макал, лакаптарынын синтаксистик түзүлүшү. - Ф.: 1979.
7. Өмүралиева С. Кыргыз макалдарынын тексттик табияты. канд. дисс.автореф. - Б., 2008.
8. Чечейбаева Н.Ө. Кыргыз тилиндеги сан атоочтор. - Ф., 1978.
9. Чечейбаева Н.Ө. Сан атоочтун синтаксистик милдети. // Мугалимдер газетасы. 1974. 4-август. - №62. - 4-б.